

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2018 | 3. SZÁM
LX. ÉVFOLYAM

Gulyás László Szabolcs
*Lex és consuetudo: a magyarországi jobbágyköltözés
középkori szabályrendszere*

Az 1917-es orosz forradalmak és Magyarország

Pollmann Ferenc, Paál Vince, Hajdu Tibor,
Klestenitz Tibor, Csunderlik Péter,
Balázs Eszter, Ábrahám Barna, Kaba Eszter,
Tamás Ágnes, Vörös Boldizsár

TARTALOMJEGYZÉK

LX. évfolyam, 2018. 3. szám

TANULMÁNY

Gulyás László Szabolcs • <i>Lex és consuetudo</i> : a magyarországi jobbágyköltözés középkori szabályrendszere	373
AZ 1917-ES OROSZ FORRADALMAK ÉS MAGYARORSZÁG	
Vörös Boldizsár • Szerkesztői előszó	397
Pollmann Ferenc • Jön a muszka! Megy a muszka? Az oroszországi forradalmak hatása a Monarchia hadviselésére a keleti fronton 1917-ben	399
Paál Vince • Információk az oroszországi forradalmakról – a magyar cenzúrán keresztül. A sajtóellenőrzés Magyarországon az első világháború idején	407
Hajdu Tibor • A magyar parlamenti pártok vezetői az 1917. februári orosz forradalomról	417
Klestenitz Tibor • Az oroszországi forradalmak értékelése a magyar egyházi közvéleményben	423
Csunderlik Péter • „Beszéljünk mi is oroszul, cselekedjünk mi is oroszul!” Az 1917-es oroszországi forradalmak hatása a Galilei Körre	433
Balázs Eszter • „Szinte csodás krízis”. A februári orosz forradalom értelmiségi fogadtatása Magyarországon 1917-ben	443
Ábrahám Barna • A szlovákok és az oroszországi forradalmak	459
Kaba Eszter • „Az 1917–1918-as tél Oroszországban hadifoglyaink legnehezebb időszaka lesz.” Hadifogolysorsok és az oroszországi forradalom	469
Tamás Ágnes • Az 1917. évi oroszországi események karikatúrák tükrében	479
Vörös Boldizsár • Egy vármegyei hivatalnok az 1917-es oroszországi forradalmakról, avagy eszközök az eligazodáshoz a világtörténelemben	499

AZ 1917. ÉVI OROSZORSZÁGI ESEMÉNYEK KARIKATÚRÁK TÜKRÉBEN

TAMÁS ÁGNES

THE RUSSIAN EVENTS OF 1917 IN THE MIRROR OF CARICATURES

The study explores the ways in which the Austro-Hungarian satirical journals (Borsszem Jankó, Bolond Istók, Mátyás Diák, Üstökös, Kikeriki, Die Muskete, Wiener Caricaturen) represented the Russian events of 1917 on caricatures. It presents in chronological order the pieces of information that the artists illustrated with pictures, how they adapted to the Austro-Hungarian interests in the great war, how they interpreted the fall of the Tzar, the failure of Kerenskiy, and how they reported about the coming to power of Lenin. The last drawings already represent the festivities following the peace talks.

Keywords: caricature from Budapest and Vienna, Russian Revolutions, World War I

Az 1917. évi oroszországi események és azok következményei nagymértékben alakították Oroszország és hosszú távon az egész világ 20. századi történelmét. A következőkben ezek képi ábrázolásait vesszük górcső alá az 1917-ben, Budapesten megjelent élclapok karikatúráin, amit kiegészítünk bécsi humoros sajtótermékek vizsgálatával. Az elemzés szempontjából megkerülhetetlen, hogy az első világháború alatt a karikaturisták csak világháborús kontextusban reagálhattak az oroszországi folyamatokra. A háborús győzelem reményében értékelték a belpolitikai változásokat. Vajon a keleti nagyhatalom folytatja-e a háborút az antant oldalán, vagy az újonnan hatalomra került erők valamelyike békét köt-e a központi hatalmakkal?

A téma tárgyalási módja, és annak képi megjelenítése erősen kötődött az első világháborúhoz. Az élclapok a cenzúra megszabta keretek között követhették nyomon az aktuális eseményeket. Hadiérdekeket sértő vagy a katonák, illetve a hátország motivációját esetleg csökkentő képek, interpretációk nem láthattak napvilágot az Osztrák–Magyar Monarchia egyik felének élclapjaiban sem.¹ Remélhették ugyan, hogy Oroszország új vezetői kiléptetik a nagyhatalmat a háborúból, s ezáltal megszűnik a háború keleti frontja, azonban például a magyarországi pacifizmusnak nem adhattak hangot.

Tamás Ágnes PhD, tudományos munkatárs, Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Modernkori Magyar Történelmi Tanszék.

¹ Mucsi Ferenc: Sajtó, cenzúra Magyarországon az első világháború idején. *Történelmi Szemle* 27 (1984) 192–202.

Az analízisbe a *Borsszem Jankó*, a *Mátyás Diák* és a *Bolond Istók* című budapesti vicclapok karikatúráit vontuk be. A *Fidibusz* és a *Kis Élcslap* nem közölt képeket e témában, és a *Magyar Herkó Páter* rendelkezésre álló egyetlen számában sem találtunk az oroszországi változásokra vonatkozó alkotást. Hiányos az *Üstökös* 1917. évfolyama is, így azzal csak kiegészíteni tudtuk az elemzést. A bécsi élclapok közül a *Kikeriki*, a *Wiener Caricaturen* és a *Die Musquete* karikatúráit vizsgáltuk.² Az oroszországi és a háborús eseményekre történő reagálásban 1917-ben nem mutatnak nagy különbséget a békeidőben egyébként különböző pártokhoz köthető élclapok. A *Mátyás Diák* és a *Bolond Istók* is függetlenségi-ellenzéki lapok voltak a dualizmus korában; a *Mátyás Diák* idegenellenessége, míg – bizonyos időszakokban – a *Bolond Istók* antiszemitizmusa emelhető ki jellemzőként. A *Borsszem Jankó* liberális szellemiségű élclapként működött, de az 1905–1906-os magyarországi kormányváltások időszakában veszített népszerűségéből. Fennmaradását a kormányzatnak és Tisza Istvánnak köszönhetette, aki 1913-ban, a háború kezdete előtt nagy összegű szubvencióban részesítette a lapot, amely azután a háborús években hozzáigazodott a kormány propagandájához.³ A bécsi lapok közül a *Wiener Caricaturen*-ről annyit tudunk, hogy a szerkesztők a liberális eszmék hirdetését tűzték zászlójukra. A *Kikerikit* német nemzeti irányvonalat követve szerkesztették, a 19. század végétől már nyíltan antiszemita irányvonallal. A *Die Musketét* 1905-ben hozták létre azzal a céllal, hogy megjelenjen egy, a katonai körök igényeit, érdeklődését kiszolgáló liberális vicclap.⁴

Az oroszországi belpolitikai helyzettel – a hazai olvasók figyelmét a keleti birodalom esetleges háborús gyengülésére irányítandó – már 1917 előtt foglalkoztak az élclapokban. Kül- és belpolitikai problémákat, a duma és II. Miklós orosz cár konfliktusait rajzolták meg: például a cár *Két tűz között* ül közepén. Ezen a képen az egyik oldalról a dumát megtestesítő, az élclapokban klasszikusnak tekinthető módon ábrázolt orosz figura – aki a 19. század második felétől az oroszokat személyesíti meg a gúnyrajzokon – jogokat követel a népnél, a másik oldalról fegyvert tart az uralkodó felé egy osztrák–magyar katona.⁵ Kiemelték továbbá a cári rendszer kegyetlenségét; rendszeresen visszatérő elem a karikatúrákon a cár vagy a hadsereg fővezére, Nyikolaj Nyikolajevics nagyherceg mellett megjelenő koponya vagy a halál Kaszásként.⁶ Utaltak a nagyszámú elesett orosz katonára is, akik arctalan tömegként, holtan láthatók körülöttük, s akiket az önkényuralkodó a magyar karikatúrák üzenete szerint könnyedén feláldozott. A Kaszás, a koponyák és

² Az interneten elérhető bécsi humoros lapok közül átnéztük a *Die Bombe* címűt is, ebben azonban nem találtunk a témába vágó gúnyrajzot. A bécsi vicclapok elérhetők: http://anno.onb.ac.at/alph_list.htm. (Legutóbbi megtekintés: 2018. szeptember 4.)

³ Buzinkay Géza: Sajtó és/vagy propaganda az első világháború alatt. In: *Propaganda az I. világháborúban*. Szerk. ifj. Bertényi Iván – Boka László. Bp., 2016. 236.

⁴ Eduard Castle: *Deutsch-österreichische Literaturgeschichte*. I–IV. Wien, 1930. III. 389–392., 901–902. Az élclapokról részletesen lásd Tamás Ágnes: *Propagandakarikatúrák ellenségképei Szarajevótól Párizsig*. Bp., 2017. 19–24.

⁵ *Mátyás Diák* 1915. augusztus 15. 1. Az orosz figura, ha nevesítették, általában az Iván nevet kapta.

⁶ *Borsszem Jankó* 1914. augusztus 9. 1.; *Mátyás Diák* 1915. április 18. 1.

a csontok a későbbiekben más diktátorok mellett is rendszeresen megjelenő szimbólumok, melyekkel a rendszerről, a terrorról mondtak véleményt a rajzolók.⁷

Ha az 1917. évi oroszországi eseményeket, azok szereplőit megjelenítő képek számát vizsgáljuk, arra a következtetésre juthatunk, hogy ezeket hozzávetőlegesen azonos mennyiségben közölték a budapesti élcsepokban. A *Bolond Istók* a belveken tizenöt gúnyrajzot hozott, a *Borsszem Jankó* összesen tizenhetet (ebből hatot címlapon), míg a *Mátyás Diák* tizennyolcat (ebből tizenegyet címlapon, ami az évfolyam kezdőoldalainak egyötödét teszi ki), azaz ez a magyar újság irányította olvasói figyelmét a leghangsúlyosabban a szomszédos keleti birodalomban zajló történésekre. Két bécsi élcsep hasonló mennyiségű képet publikált: a *Wiener Caricaturen* tizennégyet (mindegyiket címlapon, mert a lapban a politikai karikatúrák mindig első oldalra kerültek), a *Die Muskete* tizennyolcat (ebből ötöt címlapon). A *Kikeriki* azonban ennél több, összesen ötvenhat képen (ebből azonban csak öt található az első oldalon) reflektált az oroszországi eseményekre.

Az 1917-es oroszországi változásokat háromféle rajztípuson követhetjük nyomon. Találunk a vicsepokban illusztrált párbeszédeteket, amelyek a pétervári eseményekhez kapcsolódnak, olyan karikatúrákat, amelyeken az orosz vezetők és szövetségeseik, az antantországok szerepelnek, végül olyanokat, amelyeken nem, vagy nemcsak a forradalmak vezéralakjai bukkannak fel, hanem az Oroszországot hagyományosan megtestesítő medve a főszereplő. Ekkor általában medvetáncoltatást láthatunk a budapesti élcsepokban, a kényszerítés vagy az attól való megszabadulás tanúi lehetünk.⁸ Arányukat tekintve az illusztrált párbeszédetektől találunk a legkevésbé, a képek körülbelül egyharmadán tűnik fel a medve, többségükön azonban az orosz vezetők és más antantországok megtestesítői a főszereplők a magyar élcsepokban. A bécsiekben a medve kevésbé népszerű, a képek körülbelül egynegyedén tűnik fel, a többin a vezető politikusok vagy a nemzeteket megtestesítő alakok szerepelnek.

Forradalmi események a karikatúrákon

A cár március 15-i lemondása előtti történések közül az egyik budapesti rajzó a nőnapj pétervári tüntetést örökítette meg: a gúnyrajzon a kenyeret követelő dühös nők elől menekül az uralkodó.⁹ A rajz egyrészt azt üzenté a hazai közönségnek, hogy Oroszországban rendkívül rossz az élémezés és általában a közellátás helyzete, súlyos az áruhiány, másrészt pedig azt, hogy az egyeduralkodó egy nőkből álló tüntető „sereg” elől is gyáván megfutmodik. Az Oroszország elleni győzelem tehát biztosra vehető, mivel a fronton a cár nem nőekkel, hanem felfegyverzett katonákkal áll szemben. II. Miklós lemondását természetesen mindegyik élcsep kommentálta, mivel a háború végkimenetele szempontjából fontos vál-

⁷ A bécsi élcsepokban Kerenskij mellett is feltűntek ezek a jelképek, de később Francisco Franco és Sztálin is hasonló módon került ábrázolásra a magyar karikatúrákon. Tamás: *Propagandakarikatúrák*, 263., 302–303.

⁸ A medvetáncoltatás felbukkant egyszer a *Kikeriki*-ben is, de a bécsi élcsepokban nem vált meghatározó jelenet a vadállat ábrázolásakor (*Kikeriki* 1917. március 25. 7.).

⁹ *Mátyás Diák* 1917. március 18. 5.

tozásnak tartották a cárizmus végét, és a központi hatalmak reménykedhettek egy különbéke megkötésében Oroszország új vezetőivel. Ezek a képek a cár távozását követően a háborúból való orosz kilépés lehetőségét latolgatták, illetve ennek következményeit az antant többi országára nézve. Bér Dezső torzrajzán a cár leborul a trónjáról, s kezével a koronájáért nyúl. Trónszéke fegyverekből és halottakból álló magaslatról gurul le, és a cár mellett felbukkanó halál ismét helyet kapott a képen. A képaláírásként szereplő vers elítéli az orosz nemesség és a cár korábbi cselekedeteit, s egy új, szebb jövőben bíz: „Észak felől friss szél vihara vág, / Véres nagyok reszketnek, mint a fák, / Inog a trónus zord hullahegyen, / S a mély felnyög: – Világosság legyen!”¹⁰ A *Bolond Istók*ban is együtt látható a volt uralkodó és a Kaszás lóháton menekülve, azt sugallva, hogy II. Miklós – az első világháborús karikatúrákon a halálhozó ellenség – távozásával a pusztulás talán megszűnik, s talán nem csupán Oroszországban, hanem a keleti fronton is.¹¹ Egy héttel később a *Mátyás Diák*ban címlapra kerültek az oroszországi változások, azonban itt nem a cár és kegyetlensége áll a középpontban, hanem az ország akarata, a szebb jövő reménye. A karikatúrán nemcsak a menekülés pillanata látható, hanem az is, hogy a despotát az orosz nép, nem pedig külső tényező kényszerítette a lemondásra. II. Miklós a trónörökösrel a karján indul el, palástján az orosz medve tapos, aki eltépte láncát, így Miklós már nem táncoltathatja tovább a vadállatot kénye-kedve szerint (1. kép). A háttérben orosz katonák és munkások „Szabadság, egyenlőség, testvériség” feliratú zászlót lengetnek. A francia forradalom – amely hasonlóképpen eltávolította az abszolút uralkodót – jelszavát a képaláírás szerint remélhetőleg hamarosan ki lehet egészíteni a „béke” felirattal. Az elszabadult medve méretét, karmait tekintve veszélyesnek tűnik – akár szövetségeseire is, ha azok ellenszegülnek a népakaratnak.¹² A téma első említésekor a *Wiener Caricaturen* képén a cár Ferdinánd román királlyal beszélget, s közli, hogy sajnos már ő sem uralkodó, de ekkor koronája még a fején látható.¹³ A *Die Muskete* csak némileg később, április elején adott hírt az oroszországi eseményekről: itt nem a medve, hanem az orosz férfi tépte szét láncait, a cár koronája a földön hever, a háttérben pusztító tűz ég, az előtérben pedig – átkozódások közepette – menekül John Bull.¹⁴ Ugyanennek a vicclapnak a hasábjain két hét múlva egy munkás és egy katona által vezetett gőzhenger lapítja ki II. Miklóst és Nyikolajevicsét, miközben egy akasztófát is kidönt.¹⁵ Az új rendszertől azt vár-

¹⁰ *Borsszem Jankó* 1917. március 18. 1.

¹¹ *Bolond Istók* 1917. március 18. 5. Festményeken, mondákban vagy fényképeken általában a vezetőik diadalmas bevonulásakor láthatjuk őket fehér lovon (gondolhatunk Árpád fejedelemre vagy akár későbbi eseményre, Horthy bevonulására is). A karikatúrán ennek éppen az ellenkezőjét figyelhetjük meg: a vezetőeknek kijáró fehér paripán elvágat a cár, az általa irányított rendszer véget ért. A cár menekülését a *Kikeriki* rajzolója is elképzelte. II. Miklós kezében gyermekével, a trónörökösrel (akinek a fején látható a korona) lovagol el, de szellemek kísértik: követi Nyikolajevics, egy francia és egy brit nő képében, illetve egy cseh és egy olasz férfiként. A karikatúra Johann Wolfgang Goethe *Erkőnig* [Tündérkirály] című balladájára utal, a képi megjelenítés, a rajz elrendezése pedig Moritz von Schwind osztrák festő azonos című festményét idézi. A ballada végén meghal a gyermek, ami nem jósolt fényes jövőt Alekszejnek. *Kikeriki* 1917. március 25. 8.

¹² *Mátyás Diák* 1917. március 25. 1.

¹³ *Wiener Caricaturen* 1917. március 18. 1.

¹⁴ *Die Muskete* 1917. április 5. 1.

¹⁵ *Die Muskete* 1917. április 19. 21.

Elszabadult a medve

– Remélhetőleg most már hamarosan felkerül a lobogóra a negyedik jelszó is, a „béke”. (1. kép)

ják tehát, hogy a terror is enyhüljön Oroszországban. Ezzel a rajzzal arra mutat rá a bécsi lap is, hogy nem külső, hanem belső erők vetettek véget a Romanovok uralmának. A *Kikeriki* március 18-i címlapján II. Miklós még a medve hátán ül, az antant tagjaként jelenik meg, noha a pétervári eseményeket már tárgyalja a következő oldalon egy rajz, amely fegyvereseket ábrázol, akik az orosz medvére támadnak, mert – a képaláírás szerint – az állatot könnyebben megtalálják, mint az ellenséget.¹⁶ Az osztrák karikaturista így gúnyolódott az orosz hadsereg teljesítményén, amely a harc téren – e szerint – nem leli meg az ellenséget. A cár távozásáról – már egyértelmű utalással – egy héttel később értesült a *Kikeriki* olvasója. Ekkor Marianne, a Franciaországot megszemélyesítő nő csinosítja magát a tükör előtt, hogy majd tetsszen a cár utódjának, azaz a francia–orosz együttműködés ne szűnjön meg. A címoldalon pedig John Bullt láthatjuk, ahogy dühösen kirúgja a – rendhagyó módon – bakként ábrázolt II. Miklóst.¹⁷

¹⁶ A kép címe: Az oroszországi forradalmárokat fegyveres erővel nyomják el! (A német Gewalt főnév jelentése nemcsak 'erő', hanem 'erőszak' és 'hatalom' is.) *Kikeriki* 1917. március 18. 1–2.

¹⁷ *Kikeriki* 1917. március 25. 1–2. A cárt egy szójáték apropójából ábrázolták bakként. A kép címe németül Der Sündenbock [bűnbak], ami részben egybeesik az állat nevével (Bock).

Április 1-jén nemcsak a cáron, hanem a benne rendíthetetlenül bízó balkáni államokon gúnyolódnak a magyar élclapok hasábjain. Ferdinánd román, Péter szerb és Nikola montenegrói király, akik vereségük következtében már szintén elmenekültek országukból, egy kávéházban iszogatnak és köszöntik a bukott orosz uralkodót, patrónusuktól megmentésüket várva. A rajz kigúnyolja a szomszédos országok II. Miklósba, illetve egy pánszláv állam megvalósíthatóságába vetett hitét: a koronájától megfosztott cár már nem fog tudni összekovácsolni egy nagy, minden szlávot egyesítő birodalmat, aminek a lehetősége a dualizmus kori magyar kortársak nagy félelme volt. Másik karikatúrán „a hajléktalanok menhelyén” kártyáznak ugyanők a szintén emigráns belga király, Albert társaságában, amikor megérkezik Miklós. Koronáját már mind a négy menekült uralkodó a földre helyezte, s így tesz a cár is.¹⁸ A monarchákra nemcsak az vet negatív fényt, hogy már elveszítették hatalmukat, hadseregük vereséget szenvedett a német–osztrák–magyar erőktől, hanem az is, hogy alkoholt fogyasztanak és kártyáznak. Mindkét ábrázolási mód a karikaturisták bevett eszköze az ellenség lejáratására. A szerencsejáték nem bölcsességre vall, az ivás pedig nem rendezett viszonyokat, nem megfelelő koncentrációt, nem jó erkölcsöket sugall; mindkét tényező ellenfeleiknek kedvez.¹⁹

A magyar élclapokban az első, e témában publikált képeken még nem jelenik meg az antant és annak viszonya Oroszországgal, hamarosan azonban feltűnt ez az aspektus is. A *Bolond Istók*ban március 25-én egyértelműen kijelentik, hogy a „muszka bika” szembefordult egykori szövetségeseivel. Egy francia és egy olasz katona, illetve John Bull, a briteket hagyományosan megtestesítő alak fejvesztve menekülnek a megvadult bika elől, aki a cárt már eltaposta.²⁰ A kép üzenete szerint Oroszország nem szolgálja tovább az antant érdekeit, ami egybevág a központi hatalmak reményeivel. A *Mátyás Diák* lapjain a bikához hasonlóan a medve már nem csupán megszökik, hanem megvadul, rángatja a kötelet John Bull kezében, s immár úgy tűnik, inkább ő táncoltat, s nem őt bírják táncra. Raymond Poincaré francia elnök és III. Viktor Emánuel olasz király a háttérből figyelik az aggasztó eseményeket.²¹ Bár ismert lehetett az oroszok erősödő háborúellenessége, április elsején még nem volt nyilvánvaló az új orosz vezetés döntése, hogy kilép-e a háborúból. Néhány héttel később az orosz néphez hasonlóan – a háborúellenes tüntetésekre reagálva – a munkás is a békét választja jegyeséül egy karikatúrán, de John Bull az

¹⁸ *Borsszem Jankó* 1917. április 1. 1.; *Mátyás Diák* 1917. április 1. 4.

¹⁹ Mindegyik exuralkodó megjelent két *Kikeriki*-karikatúrán is: egyszer a háttérben beszélgetnek, miközben az előtérben a kínai anyuka a fiatal kínai császárt nyugtatja, hogy nem ő az egyetlen, aki elveszítette a trónját. A karikatúra a rövid életű restaurációra utal, amelyet azonban néhány nap alatt levertek a köztársasági erők Kínában. Máskor közösen énekelik meg – David Lloyd George brit miniszterelnök vezénylete alatt – bukásukat, tehát a britek okolhatók vereségükért a bécsi lap sugalmazása szerint. *Kikeriki* 1917. július 22. 3., augusztus 19. 2.

²⁰ *Bolond Istók* 1917. március 25. 5.

²¹ *Mátyás Diák* 1917. április 1. 1. Hasonló a *Bolond Istók* képe: John Bull már nem tudja ostorral saját akaratát rákényszeríteni a medvére, aki rátette óriási mancsát a brit fejére, aki ettől igencsak megijedt, s nem várható, hogy a vadállat tovább engedelmeskedik neki, azaz van remény arra, hogy Oroszország kilép a háborúból. *Bolond Istók* 1917. április 22. 5.

A lezárt sorompó.

Jegyespár: Mi várhatunk ... (2. kép)

útjukba áll (2. kép).²² A torzkép azt sugallja, hogy a béke megkötésének akadályai az antant, így ennek felelősségét és minden következményét a nyugati szövetségesekre hárítja. Hasonló az üzenete a *Kikeriki* rajzának is, melyen a húsvéti tojást („béketojás”) nem a nyúl (II. Miklós), hanem a medve tojja. A nyulat ebben már megakadályozták – ráadásul ő halottnak tűnik a képen –, de a gall kakas és a brit buldog azt sem akarja tűrni, hogy ezt a medve megtegye. Nagy-Britannia és Franciaország akadályozzák a béke megkötését, egy jobb világ eljövételét (húsvétkor akár a feltámadásra is asszociálhatunk).²³

Míg április 22-én azt sugallták a hazai rajzok, hogy Pax kiszabadult az antant fogságából a medve hátán, John Bull és Marianne hiába fenyegetőzik, tiltakozik a különbéke ellen.

²² *Mátyás Diák* 1917. április 29. 1. Mind Nagy-Britannia, mind pedig az Egyesült Államok feltűnt máskor is olyan kontextusban – függetlenül Oroszországtól –, hogy hátráltatják a békekötést, így ők felelősek a vérontás elhúzódságáért.

²³ *Kikeriki* 1917. április 8. 2. Annak ellenére, hogy a cár távozott trónjáról, a *Kikeriki*-ben április vége felé a medve még a cárizmus és a köztársaság közül választhat. Két méhkas között áll a finom csemegére éhes állat, s azt próbálja mérlegelni, melyikben édesebb a méz, és melyikben lévő méhek csipnek kevésbé, azaz melyik rendszer lenne számára a megfelelőbb politikai berendezkedés. *Kikeriki* 1917. április 22. 8.

Május elején már ismét a francia és a brit alak kényszerítette harcra az állatot.²⁴ Pavel Miljukov jegyzékben közölte 1917. május 1-jén, hogy Oroszország folytatja a háborús küzdelmet. A magyar karikatúrák azt hangsúlyozták, hogy az orosz nép nem akar tovább harcolni, csak az antant kényszeríti az országot a háborús szerepvállalásra: a szomorú, ellenállni akaró medve hátán ül Miljukov, az állatot hátulról Poincaré és John Bull próbálja meg előrefelé mozdítani, a frontra küldeni.²⁵ Hasonlóképpen került ábrázolásra egy medve hátán Alekszandr Kerenszkij is, aki a karikatúra megszületésekor hadügyminiszter, és a kezdetben sikeres Kerenszkij-offenzíva vezetője volt. Bér rajza a támadás komolyságán és Kerenszkij, illetve Oroszország erején gúnyolódik, igyekszik azt jelentéktelenné tenni: a képaláírás szerint *Angol játékmédvét lovagol Kerenszki*.²⁶ A felhúzzható játékszert a felirat tanúsága alapján Nagy-Britanniában gyártották, azaz az orosz hadügyminiszter a szigetország akaratát hajtja végre, amikor saját katonáit feláldozva vezényeli a galíciai offenzívát. Később már a hadművelet sikertelenségén élcelődik az a kép, amelyen a beszélő a volt cár, s megállapítja – miközben a fejesztve menekülő orosz katonákat nézi –, hogy „No, ezért nem kellett volna elkergetni bennünket, ezt mi is meg tudtuk csinálni”. Az új orosz hadvezetés eszerint semmivel sem rátermettebb, mint a cári, a folyamatban lévő orosz támadás sem lesz sikeresebb, mint a korábbiak II. Miklós vagy Nyikolajevics nagyherceg vezetése alatt.²⁷ A bécsi élclapok is utaltak arra, hogy Oroszország offenzívát indított, és a kontextus, az olvasóknak szánt üzenet hasonló volt a magyar élclapokban közvetítetthez. A földön fekvő medvét noszogatni kell, hogy részt vegyen a háborúban: John Bull ráncigálja, a francia pénzt ad neki, a japán a bundájából kiszedi a bolhákat, Woodrow Wilson amerikai elnök pedig a talpát masszírozza. Az olasz vállalkozott a leginkább lehetetlen feladatra, mivel neki volt a legnagyobb szüksége arra, hogy a keleti front ne omoljon össze: ő a medvét egy bottal szeretné elmozdítani, fel szeretné emelni²⁸ (3. kép). Az orosz offenzíva című rajzon egy lóháton ülő tábornok vodkát fúj a gyalogos katonákra, így igyekszik harcra készíteni őket, ami az orosz haderőt és annak motivációját

²⁴ A *Kikeriki* is arról számolt be, hogy a medve békét szeretne kötni, ami miatt John Bull dühbe gurult (*Kikeriki* 1917. április 1. 2.). Április végén az „Orosz forradalom” nevű újszülött (akit egy brit dajka tart a kezében) veszélyes dolgokat kiabál a képaláírás szerint („béke”). A korpuszban nem ez az egyetlen rajz, mely az orosz forradalom és Anglia kapcsolatait sejteti (*Kikeriki* 1917. április 29. 3., 8.). Máskor a „béke” feliratú naptól elolvadnak a békekötésre nem hajló erők: Miljukov, Alekszandr Gucskov hadügyminiszter és Maurice Paléologue, a Francia Köztársaság szentpétervári nagykövete (*Kikeriki* 1917. május 20. 8.). Egyértelművé teszi az olvasó számára a *Kikeriki* rajzolója, hogy szerinte az antant az oka, hogy még nem született meg a béke akkor, amikor John Bull elvágja azt a drótot, melyen a béke egyensúlyoz Berlin és Pétervár között. Már majdnem célba – Pétervárra – ért a béke angyala kezében pálmaággal, de a brit meghiúsította törekvését. *Kikeriki* 1917. július 1. 7.

²⁵ *Mátyás Diák* 1917. április 22. 1.; *Borsszem Jankó* 1917. május 6. 8. Hasonlóképpen a bécsi lapban, az orosz kocsit, melyben a kocsis alvást szimulál, az antantországok katonái tolják előre a frontra. *Wiener Caricaturen* 1917. július 1. 1.

²⁶ *Borsszem Jankó* 1917. július 15. 1.

²⁷ *Mátyás Diák* 1917. július 29. 1. II. Miklós a bécsi élclapban is feltűnik az oroszországi események kommentálójaként, amikor például egy újságot a kezében tartva, a vezércikket (Káosz Oroszországban) olvasva kárörvendően nevet. *Kikeriki* 1917. szeptember 23. 7.

²⁸ *Kikeriki* 1917. június 3. 8.

Az orosz offenzíva

Még egy új fordulatot követel. (3. kép)

minősíti.²⁹ Az orosz támadást az alkohollal hozták kapcsolatba, s így próbálták erejét kicsinyíteni. Egy héttel később – bemutatva a veszteségeket – az amputált medve már műlábakkal jár, izzad és vodkát cipel magával.³⁰ A területvesztések, háborús vereségek bevett szimbóluma volt, hogy az országot, nemzetet jelképező figurákat megcsonkították a rajzoló.

Kerenszkijről – mivel Oroszországot háborúban kívánta tartani az antant oldalán – igen negatív kép bontakozik ki az elemzett magyar élclapok hasábjain. John Bull bérencéként Kerenszkij ostorral hajtja az orosz katonát, aki az „Entente” hajót húzza a benne kényelmesen pipázó brittel. A kép nemcsak Kerenszkij kegyetlenségét mutatja, hanem

²⁹ *Kikeriki* 1917. július 8. 1.

³⁰ *Kikeriki* 1917. július 15. 3.

Az orosz rabszolga

John Bull: Csak hajtsd azt a vonatatót... Te mindenesetre megkapod a béred! (4. kép)

azt is sugallja, hogy az óriási orosz katona az antant legerősebbje, azaz, ha ő kilépne a háborús küzdelmekből, a központi hatalmak győzelme gyorsabban bekövetkezhetne. Az *orosz rabszolga* címmel pedig még a cári rendszer jobbágyi sorsánál is súlyosabb helyzetet, a legújabb kori oroszországi rabszolgasorsot sugallja.³¹ A karikatúra elrendezése Ilja Jefimovics Repin *Hajóvontatók a Volgán* (1873) című festményére emlékeztet, melyet a kortársak is az oroszországi állapotok, a cári elnyomás elleni tiltakozásnak értelmeztek.³² A hajó azonban tradicionális, ókori jelkép is, a politikai közösséget, az államot szimbolizálja.³³ A karikatúra tehát az antant szervezettségén is gúnyolódik (4. kép).

A bécsi élcseppek nem teljesen azonos üzenetet közvetítettek Kerenszkijről. A *Kikeriki*-ben Kerenszkij csak egy azon orosz vezetők közül, akik nem kaptak különösebben nagy figyelmet. A *Wiener Caricaturen*-ben megdicséri Lloyd George Kerenszkijt egy hullahaegy

³¹ Mátyás Diák 1917. július 22. 1. John Bull más háborús ábrázolásokon is feltűnik úgy, hogy kihasználja szövetségeseit, ő maga pedig igen keveset tesz a győzelem érdekében.

³² M. Kiss Pál: *I. J. Repin (1844–1930)*. Bp., 1953. 4–5. A festményen tizenegy férfi húzza a hajót, nem csupán egy, illetve különbség még a karikatúrához képest, hogy a festményen nem tűnik fel az ostoros figura.

³³ Lásd Platón: *Az állam*. In: *Platón összes művei*. I–III. Ford. Szabó Miklós. Bp., 1984. II. 157.

előtt, hogy megfelelő mennyiségben szállított, s megígéri pénz kifizetését, azaz Oroszország a britek „végrehajtója” a fronton, és fizetség ellenében bármennyi ember feláldozására kész.³⁴ A *Die Muskete* azonban türannoszként, véres triumfátorként festi le, aki kegyetlen, mert a saját katonáit az értelmetlen halálba küldi.³⁵ Kerenszkij véreskezű ókori zsarnokká válik a *Die Muskete* karikatúráin, így itt még negatívabb kép bontakozik ki róla, mint a magyar élclapokban.

A karikatúrák az újabb oroszországi fordulatra, a nyári tüntetésekre, lázadásokra szintén reagáltak. Az időközben miniszterelnöki pozícióba került Kerenszkijt kormányfőként is azzal vádolták a budapesti karikatúrákon, hogy Nagy-Britannia szolgáloja. Efelől nem hagy kétséget, amikor *Az erőshezű diktátor* című rajzon V. György brit király csizmáját tisztítja, fényesíti. A tisztítószernek egyike a „demokrácia”, a másik pedig a „népjog” – mindkettő csupán ígéret Oroszország lakosságának –, de a miniszterelnök mégsem a saját országáért, népéért tevékenykedik, hanem egy másik nagyhatalom kedvében akar járni. A megbuktatott II. Miklós cár ismét felbukkan a háttérben, s gúnyosan nyugtázza, hogy ő sem tudta ilyen jól végezni ezt a munkát, mint Kerenszkij.³⁶ A volt uralkodó nem egyedül tűnik fel, hanem Nyikolaj Nyikolajevics társaságában szemléli az eseményeket. Augusztusban már az újra emigrációba kényszerült Lenin neve válik a humor tárgyává. Egy beszélgetés keretében ágyazva a hasonló hangzás segítségével szójátékot alkottak a szerzők, de még nem került ábrázolásra. A bolsevik vezető neve terjedő kórként, azaz veszélyforrásként jelenik meg, ami az *Üstökös* képalírásában egyedinek számít:

„– Hallotta drága nő, hogy Oroszországban most egy új betegség van?

– Mi az?

– Meningitis.”³⁷

A meningitisz a 20. század elején megjelent orvosi lexikon szerint (szinte egyáltalán) nem gyógyítható, ha mégis, súlyos, maradandó károsodást okoz, de legtöbbször halálos kimenetelű a betegség.³⁸ Ez azt is mutatja, hogy milyen mértékű fenyegetést láttak Lenin felbukkanásában, az általa propagált politikai rendszerben.

A *Versengés a hatalomért* című képen ismét az aktuális politikai-katonai vezetőké a főszerep. Lavr Kornijilov, a hadsereg főparancsnoka és Kerenszkij verekednek a karikatúrán, John Bull pedig a háttérből szemléli az eseményeket. A képalírás szerint „Most dől el, kettőjük közül ki lesz felül. Britnek mindegy, csak ő lehessen legfelül.”³⁹ Őt sem az oroszországi belpolitikai állapotok, sem az orosz nép helyzete nem érdekli, csupán az, hogy a nagyhatalom folytassa a háborút a keleti fronton. Ezek a képek az oroszországi viszonyokról tudósítanak egyszerű szimbólumok, jelenetek segítségével, de nemcsak ezeket próbálják interpretálni, hanem az antant többi országáról, az ellenségről is negatív képet festenek: azok csak saját érdekeiket tartják szem előtt. Propagandájukkal ellentétben – amely az elnyomás megszün-

³⁴ *Wiener Caricaturen* 1917. július 20. 1.

³⁵ *Die Muskete* 1917. augusztus 2. 139., augusztus 16. 153., szeptember 27. III. (Melléklap.)

³⁶ *Borsszem Jankó* 1917. augusztus 12. 9.

³⁷ *Üstökös* 1917. augusztus 19. 5.

³⁸ Max Kahane: *Medizinisches Handlexikon für praktische Ärzte*. Berlin–Wien, 1908. 650.

³⁹ *Bolond Istók* 1917. szeptember 16. 3.

tetését, a kultúra terjesztését, a kisnemzetek védelmét hirdette – csak a háború folytatása lebeg előttük célként.⁴⁰ Kerenszkij alakja a legtöbb magyar karikatúrán jól felismerhető. Kornyilovot – a kabátján szereplő nevén kívül – inkább tábornoki egyenruhája azonosítja. A *Kikeriki* Kerenszkij és Kornyilov kötélhúzását mutatja be, illetve egy másik rajzon a medve mérlegre teszi választási lehetőségeit. Az egyik serpenyőbe Kerenszkij, a másikba Kornyilov került, de a vadállat arra a következtetésre jut, hogy ha e kettő közül kell választania, akkor bármelyikre esik a voksa, az neki nagy fájdalmat fog okozni.⁴¹ A *Kikeriki* interpretációja szerint egyikük sem tűnik megfelelőnek. Ugyanebben a lapszámban utalnak az oroszországi zavaros helyzetre is: különböző vezetők – oroszok és nyugat-európaiak – húzzák Ivánt minden irányba, s egyelőre nem látszik, ki lesz az erősebb.⁴²

Előfordul olyan rajz is, amelyen az angol és a francia alak kidobni készül az oroszot az „Entente” léghajóból, amit az olasz csak figyel, máskor azonban *Az antánt klinikán* Lloyd George gyógyítani próbálja az eszméletlenül fekvő orosz beteget, hogy ismét csatasorba lehessen állítani a kimerült páciensét.⁴³ *Az orosz medve mentése* című bécsi képen a vérző állatot húzná fel a szakadékból Wilson, Poincaré és az olasz, letről Lloyd George próbál segíteni, de a nézők – az osztrák, a német, a bolgár és a török katona – megállapítják, hogy ez az akció biztosan sikertelen lesz, Oroszország már nem megmenthető az antant számára.⁴⁴ Szeptemberben a *Bolond Istók* azt sugallta, hogy bár még mindig Kerenszkij táncoltatja az orosz medvét, de ennek kizárólag az antant örül; oroszországi támogatottsága csekély, de a miniszterelnök még sakkban tudja tartani a vadállatot.⁴⁵ Ezzel szembeállítandó ábrázolás, amelyen Kerenszkij kiszolgált Nagy-Britanniát, John Bull ismét megjelenik hálátlan szövetségesként: végignézi, ahogy Oroszország a földön fekvő haldoklik, azaz csak távolról szemléli az óriási véráldozatokkal járó keleti hadműveleteket.⁴⁶ *A muszka vágya* című rajzon egy katona testesíti meg az oroszok ezzel ellentétes akaratát, aki már nem kíván a fronton harcolni, s a küzdelmek folytatásáért Kerenszkijj olkója:

„– Hej, csak az én kezembe kerülne az a Kerenszkij!

– Aztán mit csinálnál vele?

– Hát csak annyit mondok, hogy a Krisztus kínszenvedése ahhoz képest négyheti kiépzés volt.”⁴⁷

⁴⁰ Az élclapok természetesen más kontextusban is hirdették, hogy az antant propagandája hazug. A britek feláldozzák hadicéljaik érdekében a kis nemzeteket, nem a kultúrát, hanem a barbárságot terjesztik, ráadásul ők maguk is barbár módon viselkednek, például a gyarmataikon. Tamás: *Propagandakarikatúrák*, 71–74.

⁴¹ *Kikeriki* 1917. szeptember 23. 2., 7.

⁴² Uo. 1. Hasonló álláspontot már korábban is megfogalmazott a *Kikeriki* rajzolója: Iván kezei és lábai négy lovas kocsihoz kikötve láthatók, s ezeket négy vezető (Kerenszkij, Georgij Plehanov és Miljukov neve jól olvasható) négy különböző irányba próbálja húzni. A lovas kocsi – a hajóhoz hasonlóan – az állam egyik bevett szimbóluma a karikatúrán. A jellep alkalmas volt egy-egy állam megjelenítésére, mert számos szcenárióban tudták ábrázolni: beleragadhatott a sárba, haladhatott előre, vagy bemutatható vele a pártok küzdelme, valamint a széthúzás – mint ahogy azt ezen a képen is megfigyelhetjük. *Kikeriki* 1917. május 6. 2.

⁴³ *Bolond Istók* 1917. augusztus 19. 5., október 7. 5.

⁴⁴ *Kikeriki* 1917. szeptember 23. 8.

⁴⁵ *Bolond Istók* 1917. szeptember 23. 3.

⁴⁶ *Mátyás Diák* 1917. szeptember 16. 4.

⁴⁷ *Borsszem Jankó* 1917. október 14. 9.

Elhibázott spekuláció

Lloyd Goerge (Poincaréhoz): Túl erős pálinkát adtunk neki; ahelyett, hogy tüzes lenne, úgy fekszik itt, mint egy halott, a fajankó. (5. kép)

A *Kikeriki* is azt sugallja, hogy az antantországok rosszul bánnak egymással, rossz szövetségesek: a támadást Kerenszkij vezeti, a többiek (az olasz macska, a bulldog és a kakas) nem segítenek neki, hanem csak nézik a műveletet.⁴⁸ Július végén már nagyon izzad a vadállat, mert osztrák és német katonák üldözik, augusztus elején pedig *Az orosz összeomlás* címmel láthatunk egy gúnyképet, melyen az ittas orosz katona elesik attól, hogy egy osztrák csupán ráijeszt.⁴⁹ A *Wiener Caricaturen* már júliusban *Hullarablók* címmel közölt karikatúrát, melyen az orosz katona a földön fekszik, a brit és a francia pedig kifosztják, mert ő már „sosem áll fel”.⁵⁰ Ugyanitt, egy hónappal később azt mondja Poincarénak a halottnak tűnő, földön fekvő Ivánról Lloyd George, hogy túl erős italt adtak neki („de-

⁴⁸ *Kikeriki* 1917. július 15. 8.

⁴⁹ *Kikeriki* 1917. július 29. 8., augusztus 5. 7.

⁵⁰ *Wiener Caricaturen* 1917. július 10. 1.

mokrácia-pálinka”), amitől nem „tüzes” lett, hanem hullának tűnik az a „fajankó”⁵¹ (5. kép). A karikaturista azt sejteti, hogy az oroszországi zűrzavar kialakulásához közük van a nyugat-európaiaknak.

1917. október 21-én mind a *Mátyás Diák*, mind pedig a *Bolond Istók* gúnyolódik Kerenszkij sikertelenségén, és ünnepli a német hadisikereket. Kerenszkij ekkor a háborús veszteségeket, területi hódításokat többször megjelenítő orvos–beteg szituációban tűnik fel: fogait Paul von Hindenburg „doktor úr” sorban távolítja el, s már alig maradt foga, de a német orvos újabb húzásra készül. A karikatúra a szeptemberi sikeres német ellentámadásra utal: a lettországi „Riga” és az észtországi „Ösel” fogakat már kivette Hindenburg.⁵² Az orvos–beteg kapcsolatot használó torzképeket az olvasók jól ismerhették, mert már korábbi háborús gúnyrajzokon is alkalmazták a karikaturisták. A beteg mindig – az adott országban a propaganda szerint – vesztes (vagy vesztesre álló) fél, a doktor pedig a győztes. A jelenet megfelelő arra, hogy alá-fölérendeltségi viszonyt fejezzon ki, és mutassa a páciens kiszolgáltatottságát, tehetetlenségét. Egy másik élclapban Kerenszkij egy számár hátán ül, s a megbokrosodott állat a hátsó két lábával felrúgja a mögötte álló ingerlőjét, John Bullt – nem biztos, hogy Kerenszkij akarátának megfelelően.⁵³ Ebből az olvasó arra a következtetésre juthatott, hogy az északon elszenvedett vereségek Kerenszkij pozícióját is megingathatják – leeshet a megvadult állatról –, és véget vethetnek Oroszország további háborús szerepvállalásának és az antant egységének.

Ezt követően a budapesti lapok már az újabb oroszországi forradalmi események kapcsán jelentettek meg képeket, először a *Borsszem Jankó* november 11-én. E szerint „Pétervár urai” a mezítlábas, nincstelen, munkásruhában ábrázolt, de a szokásos munkásábrázolásra nem emlékeztető, padon ücsörgő, dohányzó férfiak, akik sem politikusnak nem tűnnek, sem pedig szimpátiát nem kelthettek a szemlélőben.⁵⁴ A pétervári forradalmat és az Ideiglenes Kormány megdöntését, tagjainak letartóztatását, illetve a békéről és a földről szóló dekrétum kiadását – az események különböző aspektusaira fókuszálva – egy héttel később már mindhárom hazai élclap értékelte. A *Borsszem Jankó* képein nem bukant fel Lenin alakja.⁵⁵ Az egyik semlegesebb alkotáson két magyar gazda beszélget arról, hogy nem tudnak eligazodni „azon a ménkű Muszkaországon”.⁵⁶ Garay Ákos rajzán semmi sem utal Oroszországra, a szerkesztő bármilyen párbeszédet írhatott volna a jelenet alá. A másik karikatúrán John Bull, *Az angol Hamlet* tűnődik egy fontjellel ellátott zsák

⁵¹ *Wiener Caricaturen* 1917. augusztus 10. 1.

⁵² *Mátyás Diák* 1917. október 21. 1. A *Kikeriki* egyik rajza is a német sikereket propagálja, amikor egy térképen halad előre a német katona. A térkép szerepeltetése is rendszeres az első világháborús karikatúrákon, mivel jól lehetett vele szemléltetni a (várható) hadisikereket. (*Kikeriki* 1917. október 28. 2.) A térképeknek nagy meggyőző erőt tulajdoníthatnak, mivel objektivitást sugallhatott még akkor is, ha egy humoros sajtótermékben jelent meg. A saját eredmények mellett persze az antant sikertelenségét is hirdették a bécsi lapok: John Bull állatseregletében már csak a sérült medvét és kakast láthatjuk. *Wiener Caricaturen* 1917. október 10. 1.

⁵³ *Bolond Istók* 1917. október 21. 5.

⁵⁴ *Borsszem Jankó* 1917. november 11. 3.

⁵⁵ Lenin jelentősen ritkábban tűnt fel a bécsi élclapokban, és kizárólag a *Kikeriki*-ben.

⁵⁶ *Borsszem Jankó* 1917. november 18. 3.

felett arról, hogy „Lenin, vagy nem Lenin: ez itt a kérdés”.⁵⁷ A békedekrétum meghirdetése után világossá vált, hogy ha Lenin hatalmon marad, a brit anyagi források sem lesznek képesek Oroszországot bent tartani a háborúban, de abban még nem voltak bizonyosak, hogy Lenin hatalma hosszú életű lesz-e. A *Mátyás Diák*ban Lenin akkora erővel csap öklével az asztalra, hogy felborul, és kifolyik Kerenszkij vodkája és John Bull whiskyje: közös italozásuknak vége, nem kétséges, hogy a rajzoló szerint a bolsevik akarat fog érvényesülni. Lenin a másik kezében egy „bolseviki” feliratú zászlót tart, s a kép címe szerint a pártvezér megzavarta John Bull és Kerenszkij együttműködését. A gúnyrajzon ismét visszatérő motívum, hogy az ellenséget a karikaturista italozás közben ábrázolja.⁵⁸ Az idillt megzavarja Lenin, a munkásábrázolások tipikus gesztusával: öklével lesújt.⁵⁹ Ezen a torzképen még nem jelentek meg a békekötésre utaló motívumok, de a *Bolond Istók*én már feltűnik a pálmaág Lenin kezében, míg Kerenszkij csak egy eltört kard végét szorongatja. A két orosz politikus libikókázik: Lenin lebeg magasabban, kezeit széttárja, míg Kerenszkij inkább fenyegető mozdulatot tesz csonka kardjával, s így válik nevetségessé. Ez utóbbit John Bull húzza lefelé, többsúlyával talán segíteni próbál neki, miután egyértelművé vált, hogy Lenin nem fogja az ő érdekeit szolgálni.⁶⁰ Lenint az egy héttel későbbi szám sugallata szerint a britek nem tartják olyan vezetőnek, aki hosszú távon Oroszország élén állhat, azok egyike csupán, akik 1917-ben hatalomra kerültek és elbuktak (6. kép). „Iván a fejetlen csodagólem” látható a karikatúra középpontjában, a kikiáltó pálcájával John Bull Iván felé mutat, mellette áll Marianne. Az orosz figurának a képaláírás szerint mindennap másik feje nő, s „amikor nincs feje, folyton összeviszsa beszél... békéről, fegyverszünetről”.⁶¹ A fejetlen Iván mellett öt különálló fő sorakozik egy asztalon: II. Miklósé koronájával, Kerenszkijé, Nyikolajevicsé, Leniné és Raszputyiné. Grigorij Raszputyin, a cári család egykori tanácsadója, aki nem élte meg a forradalmakat (1916-ban meggyilkolták), a korábbi képeken nem tűnt fel, de a *Borsszem Jankó* alkotója kellően befolyásosnak tartotta ahhoz, hogy a – Lenin kivételével – már megbukott vezetők között szerepelhessen. A rajz a folyamatos változásokra, a bizonytalanságra hívja fel a figyelmet, s rámutat, hogy Nagy-Britanniának és Franciaországnak nem érdeke, hogy Oroszország különbékét kössön a központi hatalmakkal. „A fejetlen kolosszus” azonban állandóan a békéről beszél, az oroszokat megtestesítő Iván vezető nélkül is békét szeretne. Hogy az oroszországi átalakulás menete mennyire kiszámíthatatlan, s mennyire bizonytalannak ítélték az új orosz vezetést, mutatja annak a katonákat ábrázoló képnek az aláírása, mely

⁵⁷ *Borsszem Jankó* 1917. november 18. 8.

⁵⁸ Máskor a II. Miklós cár portréja alatt lévő asztalnál italizik John Bull, Wilson, I. Péter király, Nikola, Marianne és Viktor Emánuel. Jókedvűen nevetgélnek, a különböző nemzetekre jellemzőnek tartott italokat: whiskyt, vodkát és gint fogyasztanak, de az év végén már nem jó szemmel nézi ezt az orosz figura, s a képaláírás azt sugallja, a mulatozást már nem sokáig folytathatják. *Mátyás Diák* 1917. december 9. 1. A szórákosznak némileg később, szilveszter éjjel vet véget az orosz. Amikor Wilson a pezsgőt bontaná ki, akkor közli az amerikai elnökkel, Marianne-nal, Viktor Emánuellel, John Bull-lal és Poincaréval, hogy már záróra van. *Borsszem Jankó* 1917. december 30. 1.

⁵⁹ *Mátyás Diák* 1917. november 18. 1. Például a magyarországi Tanácsköztársaság ideje alatt is születtek olyan karikatúrák, amelyeken a munkásokól lesújt valakire vagy valamire, megsemmisítve azt.

⁶⁰ *Bolond Istók* 1917. november 18. 3.

⁶¹ *Borsszem Jankó* 1917. november 25. 1.

A fejetlen kolosszus

Az angol kikiáltó: – Itt látható a hydra-ember. Mindennap új feje női neki. Amikor nincs feje, folyton összeviszsa beszél... békéről, fegyverszünetről... (6. kép)

szerint Vaszilij nem tudja, mi történhetett a fiával, mert válasza szerint „vagy miniszter Péterváradon, vagy napszámos”.⁶²

A medvetáncoltatás motívuma még egyszer visszatért ebben az évben. A medve, aki nek a hátán Kerenszkij ült, leborítja magáról táncoltatóját, kötelét pedig elszakítja. Az állatot Lenin vadította meg, akit ostorral láthatunk; John Bull mérgesen fekszik a földön, Wilson pedig ijedten fut el.⁶³ Lenin az Ideiglenes Kormány megbuktatásával pánikot keltett az antant országaiban. Máskor ugyanők felkelnek az Oroszországot szimbolizáló fiatal lány mellől, menekülnek, mivel Lenin egy furkósbottal közelít feléjük. A szöveg szerint azért iszkolnak el, mert Lenin nem lefizethető, azaz Lenin pénzügyi segítségért sem fogja folytatni a háborút. A kortársak is ismerhették a kommunista hatalomátvétel azon interpretációját, miszerint Lenin német kém, mert német segítséggel tért vissza emigráció-

⁶² Borsszem Jankó 1917. november 25. 5.

⁶³ Mátyás Diák 1917. december 2. 1.

jából Oroszországba, illetve hogy a bolsevikokat Németország anyagilag jelentős mértékben segítette, hogy gyengítse az antantot. Minderre azonban képi utalást nem találhatunk. Poroszországot említi a *Kikeriki* rajzolója az *Orosz zűrzavar* című képsor egyik darabján. A képkockákkal azon élcelődik egy nap eseményeit illusztrálva, hogy Oroszországban szinte követhetetlenül gyakoriak a változások. Ebből az derül ki, hogy húsz-harminc percenként másik vezetője van az országnak: önjelölt cárok, sőt cárnő is. Az utolsó képen II. Miklós Szibéria uralkodójaként látható, míg az azelőttin egy volt porosz hadifogoly érkezik Oroszországba, hogy vezesse azt.⁶⁴ A rajzoló nem nevezi meg – és a képen nem felismerhető –, hogy ki érkezett Poroszországból, de talán Leninre utal annak német kapcsolata miatt.

Lenin azonosítását általánosságban véve nehezíti, hogy a kortársak hosszabb ideig nem rendelkeztek olyan portréfotóval, amely alapján megrajzolhatták volna. Lenin arca az első karikatúrákon nem élethű, sőt a *Kikeriki*-ben 1917 decemberében is még szemüveget hord, ami azonban a fényképek alapján nem volt jellemző rá. A magyar sajtóban 1917 őszén a *Népszava* naptárában jelent meg róla az első riportfotó, mely azonban Tiszay Andor szerint nem vált közismertté, mert a magyar sajtóban ekkor még tévesen ábrázolták Lenint, így a karikatúristák sem indulhattak ki valóságghú képekből. A rajzoló helyzetét tovább bonyolította, hogy Lenin változtatta a külsejét: volt bajszos, borotvált (kecske) szakállas, hol rendelkezett hajjal, hol kopasz volt.⁶⁵ A magyar karikatúrákról is elmondható, hogy csak az év végére válik Lenin ábrázolása tipikussá kopaszon, rövid szakállal.⁶⁶

Az utolsó képek már az 1917. év végi fegyverszünetet és a béketárgyalások kezdetét ünneplik. Ezek egyikén az óriási orosz katona fehér zászlót lengetve, boldogan közelít az ugyancsak fehér lobogó előtt álló német és osztrák–magyar katona felé. Fegyvere már a földön hever, egyenruháját a nála jóval kisebb brit, francia, amerikai és olasz még rángatja, megpróbálja visszatartani, de már nem tarthatják vissza Ivánt (a méretkülönbség is ennek sikertelenségét sugallja).⁶⁷ Máskor Az orosz Mikulás palmaággat formázó virgáccsal kergeti el a rossz gyerekeket, Viktor Emánuel, Poincarét, Lloyd George-ot és Wilsont.⁶⁸ A *Kikeriki* képein kezdet fog az osztrák és az orosz katona, míg máskor a medve – furcsa teremtményként – angyalszárnyakkal, a mancsában palmaággal boldogan repül.⁶⁹ A fegyverszünet megkötését követően a cirkuszi ketrecéből megszökött az orosz medve, s Marianne, Péter, John Bull és Viktor Emánuel azon sopánkodnak, hogy nélküle hogyan fogják folytatni az „üzletet”: az antant számára véget érhet a háború – sugallja a szerző

⁶⁴ *Kikeriki* 1917. november 25. 4.

⁶⁵ Lenin első portréfényképét a magyar sajtóban 1917. december 30-án közzölték. Tiszay Andor: Lenin első ábrázolásai a magyar sajtóban. *Magyar Könyvszemle* 86 (1970) 1–2. sz. 35–36., 40.

⁶⁶ A jelenség, a bizonytalan, nem élethű politikusbábrázolás azonban nem egyedi eset. Sem Hitler, sem pedig Sztálin nem a jellemző módon jelent meg a róluk készült első magyar karikatúrákon. Tamás: *Propaganda-karikatúrák*, 42., 165.

⁶⁷ *Borsszem Jankó* 1917. december 9. 3.

⁶⁸ *Mátyás Diák* 1917. december 9. 4.

⁶⁹ *Kikeriki* 1917. december 2. 4., december 9. 2.

Kiszökött a medve

Jajjjaj, eliszkolt a családfőnrtartó! Hogy visszük tovább az üzletet? (7. kép)

(7. kép).⁷⁰ Az is lekicsinylő volt, ha az ellenséget cirkuszi fellépés közben ábrázolták, ami céljait, eredményeit komolytalanná tette; jelen esetben már az egyetlen attrakció, a medve is megszökött, a háború be fog fejeződni. A *Kikeriki* rajzán pedig azt figyelhetjük meg, hogy a Breszt-Litovszk nevű szanatórium ajtaja nyitva áll, de John Bull, az olasz és a francia nem akarnak bemenni, nem akarnak békét kötni. Itt is a szemüveges, nem könnyen azonosítható Lenin-figura hívja be a többi antantország megszemélyesítőjét a gyógyító intézetbe. Lenint, Ottokar Czernin grófot (a Monarchia külügyminisztere) és Richard von Kühlmann német külügyminisztert orvosként ábrázolja a karikatúra készítője. Az orosz vezető azonban boldog és újra egészséges – szemben a még mindig sérült nyugat-euró-

⁷⁰ *Borsszem Jankó* 1917. december 16. 1. Bécsi élcslapban korábban lehetünk szemtanúi egy cirkuszi mutatványnak: Iván, a szabadulóművész végleg szétfeszítette láncait, nem engedelmeskedik tovább az antantnak. *Kikeriki* 1917. június 24. 3.

paikkal –, mert leszállt az antantvonatról. Az utazás motívumát a másik két bécsi lap is felhasználta: a békét egy lovas szánnal – kívánságának megfelelően – Ivánhoz viszik, máskor az orosz katona arra szólítja fel az antantországokat, hogy szálljanak fel ők is arra a vonatra, amely a „béke” irányába halad, de ők erre nem hajlandók.⁷¹

A *Mátyás Diák* karácsonyi számában már a béke megszületésének örül. A jászolban fekvő kisgyermek nem Krisztus – de születése hasonló jelentőséggel bír –, hanem a béke. A kisfiú mellett Lenin és Trockij imádkoznak. Bár Lev Trockij külügyi népbiztos, az októberi forradalom egyik vezéralakja volt, az elemzett lapok karikatúráin ekkor tűnt fel először. A kép érdekessége, hogy az ateizmust hirdető bolsevik vezetők imádkozás közben láthatók – az osztrák–magyar propagandacélok, ünnepi hagyományoknak megfelelően. Karácsonyi képek a témáról a *Kikeriki*-ben is megjelentek. Az egyik a „fegyverszünet” feliratú ünnepi tortából eszik a magyar, a német, az orosz és a bolgár katona, a többiek azonban csak sóvárogva nézik a süteményt, amelyből szeretnének kapni, de Lloyd George ezt egy kézmozdulattal és mérges tekintetével megtiltotta nekik. A másikon a fenyőfán elhelyezett gyertyákat gyújtja meg Georg von Hertling német kancellár Czernin és Lenin társaságában. A jelszó itt is a béke, amelyet azonban a kintről bekukucsuskáló antantországok megszemélyesítői el akarnak lehetetleníteni.⁷²

Összegzés

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a vizsgált élclapokban a szerzők igyekeztek nyomon követni az akkori oroszországi eseményeket. Az aktuális történések közül a fontosabbakról értesítették olvasóikat, és törekedtek interpretálni is a változásokat. Az értelmezésben az elsődleges szempont Oroszország háborús szerepvállalásának kérdése volt. Az októberi forradalom jelentőségét szintén abban ragadták meg, hogy az új bolsevik vezetés hajlandónak mutatkozott a fegyverszünetre és a békétárgyalások megkezdésére. A Kerenszkij-kormányt sem ideológiai alapon ítélték meg, hanem csupán azért bírálták, mert folytatta a küzdelmet a központi hatalmak ellen. A budapesti és a bécsi vicclapok karikatúráin még nem érhető tetten a később megjelenő aggodalom a bolsevik világforradalom vagy az elnyomó uralmat kiépítő bolsevikok miatt; a kommunizmus mint ellenség nem kapott teret. Ez csupán a világháború és a Tanácsköztársaság bukása után válik jellemző tematikává a hazai és a bécsi vicclapok hasábjain.

Mind a budapesti, mind pedig a bécsi élclapok rajzolói úgy tudósítottak az oroszországi eseményekről, hogy – bár a szereplők pontos kinézetét többször nem ismerték, valamint ellentmondásos információk érkeztek az oroszországi aktuális viszonyokról – a szemlélő megérthesse az általuk közvetített értelmezést. Ennek érdekében olyan nagy hagyománnyal rendelkező szimbólumokat és jeleneteket rajzoltak meg, amelyekről a befogadó már rendelkezhetett előzetes tudással. A konvencionális elemeket az aktuális

⁷¹ *Kikeriki* 1917. december 30. 3.; *Die Muskete* 1917. december 20. 89.; *Wiener Caricaturen* 1917. december 20. 1.

⁷² *Kikeriki* 1917. december 23. 7–8.

mondandójukhoz igazították, ami megkönnyíthette a szemlélő dolgát. (Ez nemcsak a képekre igaz, hanem a szövegekre is: a meningitisz–leningitis és a „Lenin vagy nem Lenin: ez itt a kérdés”-beli szójátékok közlések is az olvasó feltételezett tudására, illetve irodalmi műveltségére: Shakespeare drámája e részletének ismeretére építettek.) Jól ismerhették már az országokat jelképező (címer)állatokat, azaz a medvét, a buldogot, a kakast és a macskát, az állam hagyományos megjelenítési módját hajóként vagy lovas kocsiként, de akkor is felhasználták a feltételezett tudásanyagukat, amikor ünnepekhez köthető rajzokkal találkoztak. Hasonlóképpen alapozhattak a bibliai történetek ismeretére: például az ebben a korpuszban is feltűnő Krisztus alakját, funkcióját nem kellett magyarázni az olvasónak. E szimbólumok mellett bizonyos jelenetek ugyancsak az élclapok gyakori szereplői: az italozás mint degradálás, az orvos–beteg kapcsolat, vagy amikor a ló (vagy másféle négylábú) ledobja a hátáról a nemkívánatos lovasát, azaz meginog vagy elveszíti a hatalmát. Ugyan különböző kontextusokban, de a magyar élclapokban a medvetáncoltatás szintén évtizedek óta felbukkanó elem.

II. Miklós ábrázolása – aki 1894 óta regnált – kiforrott, a cár könnyen azonosítható. Kerenszkij első hazai megjelenítései vázlatosak, de Kornjilovval ellentétben, aki nem felismerhető, az ő arcvonásait a magyar rajzolók jobban megragadták. Lenin ábrázolásai a november 18-i számokban még nem tipikus, mint ahogy a november végi és december eleji számok kalapos Lenin-figurája sem teljesen. A december végén a *Mátyás Diák*ban napvilágot látott orosz kucsmás Lenin-fej azonban már jól identifikálható. A bécsi lapokban is rögtön felismerhető a cár, Kerenszkij esetében azonban már nagyobb a bizonytalanság. Nem azonos rajzoló készített karikatúrákat Kerenszkijről 1917 nyarán, s a gúnyrajzok sem egyformán jól sikerültek róla. Kornjilov a császárváros élclapjaiban sem tűnik „valóságshűnek”, de a Lenin-ábrázolás is jellemzőbb az év végén a *Mátyás Diák*ban, mint a *Kikerikiben*.

Az elemzett karikatúrák illusztrálják a kétségeket, az ellentmondásos információkat az oroszországi eseményekkel kapcsolatban és a propagandagépezet működését is, amikor a háborús célok nézőpontjából interpretálják az oroszországi belpolitikai történéseket. Az arányait tekintve nagyszámú, témába vágó rajz mutatja, hogy a kortársak élénk érdeklődéssel – melyet békevágyuk is növelhetett – figyelték a szomszéd birodalomban zajló eseményeket.

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: 224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@btk.mta.hu, terjesztes@mta.btk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznaponként 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: 06 30 203 1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1000 Ft

Előfizetőknek: 850 Ft

